శ్రీరస్తు.

నానారాజన్యచరిత్రము.

ఇది

మచిలీపట్టణస్థ నోబిల్ కళాశాలాంధ్రోపాధ్యాయులును,
చంద్రకాంత, జపానీయము, మార్కండేయవిలాసము,
వాసంతిక, ప్రియదర్శిక, కృష్ణరాయల కొండవీటివిజయము
మున్నగు గ్రంథములకు కర్తలును

నగు

శ్రీరామ్ వీరబ్రహ్మము గారిచే

రచియింపఁబడి

శ్రీ వేంకటగిరి సంస్థానాధీశ్వరు లగు
శ్రీ రాజా వెలుగోటి గోవిందకృష్ణయాచేంద్ర బహదరు వారి
యంకితమునఁ

ప్రకటింపఁబడియె.

1918.

Copy right reserved.] [PRICE Rs. 3

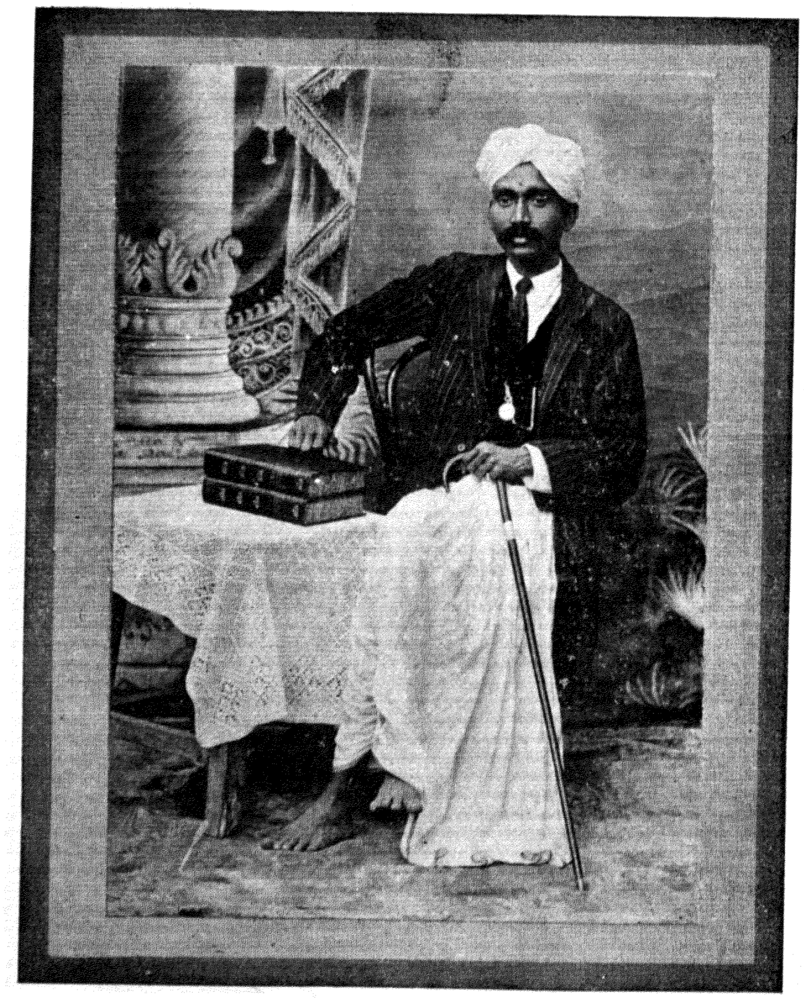

గ్రంథకర్త:
శ్రీరామ్ వీరబ్రహ్మము, మచిలీపట్నము.

Nana Rajanya Charitramu

Dedicated

Most Respectfully

To

SRI SRI SRI RAJAH VELUGOTI
GOVINDA KRISHNA YAÇHENDRA
BAHADAR GARU
RAJAH OF VENKATAGIRI

With Kind Permission

BY

THE AUTHOR.

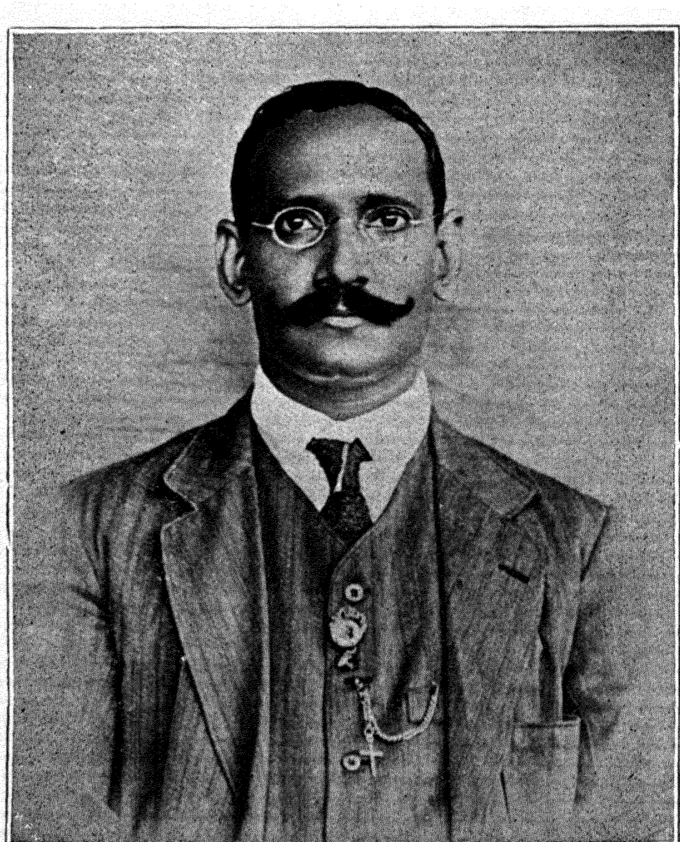

శ్రీ రాజా మంత్రి ప్రెగడ భుజంగరావు బహదర్
జమీందారుగారు.

శ్రీరస్తు.

మంత్రిప్రెగడవారి సంస్థానము.

ఏలూరు-కృష్ణాజిల్లా.

సీ॥ విద్వత్ప్రభుం డయ్యు ♦ విద్వత్సభల సల్పి
విద్వాంసులను గౌర ♦ వించు నెవరు?
బహుమతు లిచ్చు స ♦ త్ప్రభుం డయ్యు నవధాన
గరిమం దా బహుమతుల్ ♦ గాంచి రెవరు?
సత్కావ్యరచనావి ♦ శారదుం డయ్యును
గృతికన్యకల వరి ♦ యించు నెవరు?
రాజేంద్రుం డయ్యును ♦ రాజభక్తిప్రపూ
ర్ణత గ్రంథరాజముల్ ♦ వ్రాసి రెవరు?
గర్తపురసత్రనిర్మాణ ♦ కర్త యెవ్వ
రట్టి మంత్రిప్రెగడ నిర్మ ♦ లాన్వవాయ
జలధిచంద్రుండై తగు శ్రీభు ♦ జంగరాణ్ణృ
పాలు నాయురున్నతి నీశుం ♦ డేలుంగాత॥

శ్రీరాజా మంత్రిప్రెగడ భుజంగరావు బహదరుగారు

"సీ॥ అఖిలరాజాధిరా ♦ జాస్థానజనహృద్య
విద్యావిహారు లా ♦ ర్వేలవారు
కల్పకబలికర్ణ ♦ కలశార్ణవోదీర్ణ
వితరణోదారు లా ♦ ర్వేలవారు

సజ్జనస్తవనీయ సతతనిర్వ్యాజహా
రిపరోపకారు లాశ్వేలవారు
ఘనదుర్ఘటస్వామి కార్యనిర్వహణప్ర
వీణతాధారు లాశ్వేలవారు
గీ॥ విమతగర్వాపహారు లాశ్వేలవారు" అనియు—

"సీ॥ ఒకచేత గోముఖం బొకచే శిలీముఖం
బెవ్వారు ధరియించి రేపుమీఱ
నొకవంక వేదంబు నొకవంక భేదంబు
నెవ్వారు దాల్చి రహీనబుద్ధి
నొకకంట యోగంబు నొకకంట భోగంబు
నెవ్వారు వరియించి రిద్ధశక్తి
నొకచో నుపేంద్రుని నొకచో సురేంద్రుని
నెవ్వారు సేవించి రింపుతోడ
గీ॥ నిగ్రహానుగ్రహసమర్థు లైరి యెవరు
శాపమునఁ జాపమున శక్తిఁ జూపి రెవరు
బ్రాహ్మ్యమున క్షాత్రమునఁ గూడఁ బ్రబలి రెవ్వ
రట్టివా రాజువేలవా రవనియందు॥"

అనియు సనాతనాధునికకవిపుంగవులచేఁ గొనియాడఁబడిన శ్రేష్ఠమగు నియోగిశాఖయం దుద్భవించి కృష్ణాగౌతమీ మండలముల రెంటియందును బ్రసిద్ధము లై యున్న లక్కవరము, జంగారెడ్డిగూడెము, బయ్యనగూడెము, భిల్లుమిల్లి, వెల్ల మొదలగు ముఖ్యగ్రామములకుం బరిపాలకు లై ప్రజలం గన్నబిడ్డల తెఱంగునం గాంచిరి.

వీరిపరిపాలనముక్రింద 48 చతురపుమైళ్ళ వైశాల్యము గల ప్రదేశము గలదు. దీనిపై సంవత్సరమునకు రు 50,000 ల యాదాయము వచ్చుచున్నది. ఇంకను కృష్ణా గోదావరీ మండలములయం దచ్చటచ్చట సీవాములు మొదలగు నితరాదాయముగూడ మఱికొంత

వచ్చుచుండును. ఏటేట దొరతనమువారి కన్నిబాపతులును గలపి మొత్తము 'రు 10,000 లు పేష్కషు చెల్లింపఁబడుచున్నది.

ఈవంశమునకు మూలపురుషు లగు మంత్రిప్రెగడ గుఱ్ఱాజుగారు కులప్రతిష్ఠలం గాంచి శివపూజాధురంధరు లై బంధుమందారు లయి రనుటకు—

"మ॥ అతఁ డేలూరుపురాన శైవు లట తా మర్చించినంగాని ము
న్నితఁ డా శంభుని బూజసేయవల దం చేర్పాటుగా దేవతా
యతనం బడ్డఁగ నాగ్రహించి యపుడే యన్యాలయంబున్ లస
ద్గతిఁ గట్టించి ప్రతిష్ఠఁ జేసె నల మార్కండేయగంగాధరున్॥"

అను నీపద్యమువలన నెల్లరికిఁ దేటతెల్లము గాఁ గలదు. ఇట్లు దైవకార్యములయందును, రాజకార్యములయందును భక్తిశ్రద్ధలు గలిగి యసమానుండని పలువురిచేఁ గీర్తింపఁబడి భోగదేవేంద్రుం డయిన గురురాజామాత్యప్రభువతంసమునకుఁ గీర్తిరాశియు, నశేష సుగుణభూషణుండును, నాశ్రితకల్పద్రుమమును నగు నప్పలరాజమంత్రిశేఖరుం డుదయించి—

"శా॥ శ్రీమంత్రిప్రెగడాన్వయం బవికలశ్రీ నొప్పఁ దజ్జాతుఁ డై
హేమాద్రిస్థిరధైర్యుఁ డప్పలధరాధీశుండు వైమానిక
స్వామిం గన్నడ సేయుభోగమున భూచక్రంబు పాలించెఁ బ్రో
ద్దామప్రాభవశక్తి నర్థికులమందారం బతం డల్పుఁడే॥"

అను దిగంతవిశ్రాంతకీర్తిం గాంచి మించిన యప్పలధరాకాంతుం డొనర్చిన సకలజనోపయోగంబు లగుకార్యంబు లనేకంబులు గలవు.

"సీ॥ ఏదారిఁ గనుగొన్న నాదయామయు నన్న
సత్రముల్ మృష్టాన్నసమితిఁ బెట్టు
నేభూమిఁ గాంచిన నాభోగి డించిన
కొలఁకులు నిర్మలజలము లొసఁగు
నేదిక్కుఁ జూచిన నాదాత ప్రోచిన
వనపఙ్క్తు లుత్కృష్టఫలము లీను

నేనేలఁ బుట్టిన ♦ నానేత గట్టిన
దేవళంబులు స్వామి ♦ సేవ లిచ్చు
గీ॥ నేనెలవు నెట్టిననుగాని ♦ యీనృపాలు
చరిత మానందకంద మై ♦ సజ్జనులకు
వాంఛితార్థంబు లెల్ల స ♦ ఫలము సేయు
రాజమాత్రుండె యప్పల ♦ రాజవరుఁడు॥"

ఈమహామహునకు వాక్పటుత్వమును, భూభరణనిపుణత్వమును సత్యసంధతయు, నుదారధైర్యసాహసంబులును గల భుజంగరాయాభిధేయుండు నందనుఁడై జన్మించె. అయ్యనఘుండు లక్కవరాదిముఖ్యగ్రామపరిపాలకుండై యుండి రాజా బహదూరు బిరుదంబులను సంపాదించి వంశంబునకు వన్నె వెట్టెను.

"సీ॥ నైలింపసైంధవ ♦ నవనవపరిఫుల్ల
సారసపఙ్క్తితోఁ ♦ సరస మాడి
మందరాహార్యని ♦ ర్మథితదుగ్ధపయోధి
డిండీరకాండంబు ♦ డిందు పఱచి
పూర్ణిమాచంద్రికా ♦ స్ఫూర్తి విస్ఫుటతర
కైరవసారంబుఁ ♦ గేరడించి
రాజితగిరిచర ♦ ద్రాజశేఖరగాత్ర
కమనీయకాంతులఁ ♦ గలఁత పఱచి
గీ॥ దశదిశాభిత్తికాసుధా ♦ దశ వహించి
రాజిలు భుజంగరాయ ని ♦ ర్మలయశంబుఁ
గనులఁ గాంచిన ముద మందఁ ♦ గల్గుఁ గాక
దాని వ్రాక్రుచ్చు నంత మే ♦ ధావి గలఁడె॥"

కీర్తిసాంద్రుం డగు భుజగేంద్రుండు బంధ్వాదరణం బనునాభరణభూషితుండును, దానశౌండత యను రూపవంతుండును, నజాతశత్రుత్వం బనుసుగుణసంపన్నుండును నై

"సీ॥ చిన్నమాదేవితోఁ ♦ జిన్నారిపొన్నారి
చిన్నెలు జూపెను ♦ చిన్ననాఁడు

శేషమాదేవి క ♦ శేషవిలాసవి
శేషము ల్జూపె వి ♦ శేషవృత్తి
సీతమాదేవిఁ గా ♦ శీతలవాహినీ
శీతభోగంబుల ♦ చేతఁ దనిపె
రంగమాదేవిని ♦ రంగారుప్రాసాద
రంగంబులం దల ♦ రంగఁ జేసె
గీ॥ ఇటు చతుర్వర్గలక్ష్ముల ♦ నెనసి నట్లు
నల్గు రింతులతోడ మ ♦ నంబు దనియ
భోగదేవేంద్రుఁ డనఁగను ♦ బొలుపు మీఱె
నితని సామాన్యవిభునిగా ♦ నెంచ వశమె."

సకలవేదశాస్త్రేతిహాసపురాణగాథల యందు నిపుణుండై దుష్టశిక్షణశిష్టరక్షణదక్షుండై బుద్ధికౌశలంబునఁ గోటానకోట్లు ధనంబు సంపాదించి, యగణితంబు లగుసౌధరాజంబుల నెలకొల్పి ప్రాభవాధికు లగు రాజన్యులతోఁ దుల్యంబుగ మైత్రి నెరపి జగంబునం బూజ్యతం గాంచెను.

"సీ॥ గోత్రపావనుఁ డయ్యు ♦ గోత్రాధిపతి యయ్యు
భూరిభోగమున గో ♦ త్రారి యయ్యెఁ
గమలనేత్రుం డయ్యుఁ ♦ గమలాప్రియుం డయ్యు
నౌదార్యమునఁ గమ ♦ లారి యయ్యె
దానవీరుం డయ్యు ♦ దానశూరుం డయ్యుఁ
బాలనంబున దాన ♦ వారి యయ్యెఁ
బురపాలకుం డయ్యుఁ ♦ బురుషోత్తముం డయ్యు
నరిభండనమునఁ బు ♦ రారి యయ్యె
గీ॥ ననుచు జగదభినుతిఁ గాంచె ♦ నమ్మహేంద్రుఁ
డాకళానిధి యానృపా ♦ ర్యకుఁ డాప
రాజితద్విజరాజమూ ♦ ర్ధన్యుఁ డాభు
జంగరాజన్యుఁ డాభృత ♦ సజ్జనుండు॥"

"సీ॥ అఖిలవిపశ్చిజ్జ♦నావళి కెడయక
కాంక్షితార్థము లిచ్చు ♦ కల్పశాఖి
బహుతరప్రత్యర్థి♦బంభరసమితికిఁ
బృథుపుష్పభరతచాం♦పేయశాఖి
దారిద్ర్యసంతాప♦తప్తార్థులకుఁ బత్త్రి
గురుభరం బైన న్య♦గ్రోధశాఖి
యమితఫలంబుల ♦ నాశ్రితులకు నిచ్చు
సురుచిరవాసంత♦చూతశాఖి
గీ॥ చిత్రము భుజంగరాయఁడీ ♦ చెట్టునందు
మల్లికార్జునపుష్పమ♦తల్లి గల్గి
భవ్యమంత్రిప్రెగడవంశ♦వనము నెల్ల
వాసి మీఱంగ వాసింపఁ ♦ జేసె నహహా!॥"

ఈ భుజంగనృపాలతిలకంబునకు మల్లిఖార్జునపుత్త్రతిలకంబు బుట్టి తండ్రితాతలయశంబులకు వన్నియ వెట్టుటంగాంచి లోకంబున—

"మ॥ ఒనరన్ దానము లొక్కచేత నిడ వే ♦ లుండంగదే మల్లికా
ర్జునరాయండు భుజాసహస్రకముచే ♦ శోభిల్లునో కార్తవీ
ర్యునిపోల్కం దగ దానవేళ నిదియే♦యూహింప నో వాని య
ర్జునసంజ్ఞాపద మిట్టియర్థమును సం♦సూచించు నం డ్రెల్లరున్॥"

ఈతండు రాజశేఖరుం డై యెల్లెడల నన్నదానసత్త్రంబులును, భూదానపత్త్రంబులును నిల్పె. హేలాపురంబున మార్కండేయేశ్వరాలయంబున భక్తిప్రపత్తులు రాజిల్ల వీరభద్రేశ్వరుం బ్రతిష్ఠించె. వెల్లము న్నగుపంటఫాలంతుల ధర్మనియుక్తిం బరిపాలించె. తనపాలనంబున విజయలక్ష్మిం గైకొని విజయలక్ష్మీవరుం డై యేకపత్నీవ్రతస్థుం డనుబిరుదంబు రాజా బహదూరు బిరుదంబులకు వన్నెయు, వాసియుం గల్పింపం బ్రవర్తిల్లు నమ్మహామహుం గీర్తింపఁ దరంబు గాదు.

"సీ॥ ఎవనిపరాక్రమం ♦ బినుప్రతాపముఁ గ్రిందు
పఱప భానుఁడు శీత♦భానుఁ డయ్యె
నెవనిదానము కల్ప♦వృక్షంబు మీఱంగా
దేవత లెల్ల భూ♦దేవు లయిరి
ఏసభ్యుకీర్తిన♦దీసంగమంబున
వార్థి యిమ్మహి క్షీర♦వార్థి యయ్యె
నేమహీపాలుండు ♦ భూమిపాలింపంగ
రాజ్యంబు శ్రీరామ♦రాజ్య మయ్యె
గీ॥ నతఁ డతిగభీరుఁ డతిధీరుఁ ♦ డత్యుదారుఁ
డభ్రగంగాప్రవాహశు♦భ్రాంశుహంస
హీరసీహారఘనసార♦సారకీర్తి
మల్లికార్జునరాయాఖ్య♦మహితమూర్తి॥"

ధర్మాత్మురా లగు శ్రీమహావిజయలక్ష్మి సహధర్మిణి యై తన సేయుధర్మకార్యంబులకుఁ దోడగుటం జేసి సత్త్రంబులం గట్టించి యభ్యాగతులకు షడ్రసోపేతభోజనంబు లిడి బీదలదుర్భిక్షభయంబు మాన్పె.

అట్టిదానశీలురును, దయాస్వరూపులును, బంధుహితులును, నిజరాజ్యదేవేంద్రభోగులును నగు దంపతులకు సుగుణసంపన్నుండును, సత్యసంధుండును, విద్యావంతుండును, శాంతస్వరూపుండును నగు భుజంగరాయాభిధేయుండు నందనుం డై విరాజిల్లెను. వీరు 1877 వ సంవత్సరమున నేలూరునందు జన్మించి, యేలూరు సి. యం. యస్. హైస్కూలులో నాంగ్లేయవిద్య నభ్యసించిరి. చిన్నతనంబునుండియు సంస్కృతాంధ్రభాషాభిలాషు లై తత్తద్భాషలయందుఁ బ్రజ్ఞను సంపాదించిరి. హిందుస్థానీభాషనుగూడ నభ్యసించిరి.

ఈ భుజంగప్రభుని బాల్యంబున రాజ్యంబు కోర్టు ఆఫ్ వార్డ్సు వారి యాధిపత్యంబున నుండి వీరికి విద్యాబుద్ధు లలవడినపిదప ననఁగా 1897 వ సంవత్సరము, ఏప్రియల్ 26వ తేదిని రాజ్యంబు నొప్పఁ

జెప్పిరి. నాఁటంగోలె స్వాయముగ ధర్మంబుఁ దప్పక పరిపాలించుచుండిరి. స్వయముగ వీరియాధిపత్యముక్రిందనే పరిపాలనాప్రదేశం బంతయు నుద్యోగిజనంబుల నియమించి కొలిపించి, తొల్లింటి యిజారా పద్ధతిని రైతులయిష్టంబుననే మార్చి రయితువారీపద్ధతిని నెట్టివైషమ్యములును బ్రజలయందుఁ బుట్టకుండ శిస్తు కట్టిరి. 1907 వ సంవత్సరమున శ్రీరాజావారు తమ పరిపాలనలోని హనుమాన్లంకలో నీటియంత్రము నొకదానిని స్థాపించి రయితుల కుపదేశముసేయునిమిత్తము వేలకొలఁది ద్రవ్యమును వెచ్చించి పరీక్షులయం దారితేరిన వ్యవసాయపరిజ్ఞాతలను దూరదేశములనుండి పిలిపించి చెఱకు, ఉరలగడ్డలు, వేరుసెనగ, ప్రత్తి మొదలగు పలువిధములగు సస్యములను బయిరుసేయించి జనంబులకుఁ బ్రదర్శించిరి. తమ జమీలోఁ బండించుటకు వీలులేని వనప్రదేశములను బహిరంగ మొనర్చి పుడమిని బంటపొలంతిగ నొనర్చిరి. నిర్జనప్రదేశములును, నిర్జలప్రదేశములును నగు మఱికొన్ని తావులయందు గ్రామంబులు గట్టించి జలాధారంబు లేర్పఱచి భూములొసంగి సర్వసంపన్నములగుస్థలములుగా మార్చిరి. శిథిలములయిన చెరువులను బరిశుభ్రముగా బాగుచేయించి వానికిందగిన నీటికాలవల వాటంబుగ నెలకొల్పి యనేకప్రదేశములయందుఁ దూములు మున్నగు నాధారంబులు సమకూర్చి రయితులకు మహోపకారం బొనర్చిరి. రయితులకును దమకును నెట్టికలతలును లేకుండుటయే వీరియోగ్యపాలనంబునకు నిదర్శనము.

1900వ సంవత్సరమునఁ గఱవుబాధచేఁ గోయవాండ్రు జంగారెడ్డిగూడెముచుట్టునుంగల గ్రామాదులపయిం బడి బాధించుచున్నతఱి నట్టికష్టంబును మాన్పుటకై దొరతనమువారు సైనికోద్యోగులఁ బంపఁ దత్సమయంబున శ్రీరాజావారును జంగారెడ్డిగూడెమున నివాసముచేసి కోయవాండ్రదౌర్జన్యము నణంచువిషయమునఁ జాల సాహాయ్యము దొరతనమువారియుద్యోగిజనంబున కొనర్చుటయేకాక, బందిపోటురాటునం బడి పాడయిన రాష్ట్రజనంబులలోను జాలమందికి వేలకొలఁది ధనముచితముగను,బదులుగను నొసంగి వారి నెల్లర నాదరించిరి.

"సీ॥ భీదసాదలు సేయు ♦ విజ్ఞాపనంబులు
బింక మింతయు లేక ♦ వినెడివాఁడు
విని పరామరికచొ♦ప్పున వారి వారిలో
మంచిసెబ్రలను గు♦ర్తించువాఁడు
గుర్తించి ధర్మపు ♦ గురితప్పకురువమై
యొసఁగుతీరుపులు దా ♦ నొసఁగువాఁడు
ఒసఁగి తా నొసఁగిన ♦ పసమీఱున్యాయముల్
నడుపఁగా సంతోష♦పడెడువాఁడు
గీ॥ నిజమునకు ఠాణ నలువరా♦ణికి ఠికాణ
విడుపునకుఁ డెంకి లుబ్ధుల ♦ విఱుచు వంకి
కరుణకు బిడారు మేల్రాచ♦సిరి గుడారు
తారు సరదారుఁ డా జమీం♦దారుఁ డరయ."

అని వీరిసద్గుణాతిశయంబుం గూర్చి వేనోళ్ళ నుద్ఘోషించుచున్నారు. మఱియు వీరు గుజ్జపుసవారునం దసమానులనుటకీక్రింది పద్యము నుదాహరించెద——

"సీ॥ పల్లంబుపై నెక్కి ♦ వాఁగె వట్టినఁ జాలు
గోడలు మేడలు ♦ గుప్పళించు
జాళెంబు గొలిపి దు♦వాళించి వదలినఁ
బేటలుఁ గోటలు ♦ పెక్కు దూఁకు
మఱి గరాళించి హు♦మాయించి విడిచినఁ
దరువులు చెరువులు ♦ దాఁడు వాఱుఁ
గళ్లెంబు సడలించి ♦ కావాతరటు గొల్ప
గుంటలుఁ గొండలుఁ ♦ గూల దాఁటు
గీ॥ నౌర యాస్కందితము వారె ♦ ధౌరితమ్ము
యౌరె ప్లుత మౌరె రేచిత ♦ మహహ వల్గి
తమ్మనుచుఁ దోడుదొరలు చి♦త్రమునఁ జూతు
రతని జుహాలురాణబహాద్ధాటీ ♦ కరిది సాటి."

వీరు పురాతన మగు వేగాయమ్మపేటజమీందారువా రగు మహారాజశ్రీ వ్రాడేవు సుందరప్పగారిమనుమరాలిం బరిణయ మైరి. శ్రీఖాశింకోట పోలవరము జమీందారులకు బంధువులు. ఏలూరు మునిసిపాలిటీలోను, తాలూకాబోర్డులోను, జిల్లాబోర్డులోను గొంతకాలము సభ్యులుగా నుండి దొరతనమువారిచే గౌరవపత్రముల నందిరి.

"సీ॥ రాజౌట నిజ మయ్యు ♦ రశ్మి కాశింపఁడు
కందు లే దెచటఁ జ♦క్రములఁ బ్రోచు
నరసింహుఁడే కాని ♦ పరుసముల్ వలుకఁడు
శాంతి యొప్పెడు పుణ్య♦జనుల నేలు
ఘనుఁడు వాస్తవ మయ్యు ♦ గర్జించి మిన్నుముట్టఁ
డప్పులు లేవు రా♦యంచ లెనయు
నినుఁ డంట సత్యంబు ♦ హృదయభేదము సున్న
స్థైర్య మెక్కుడు చల్ల♦దనము నొమ్ము
గీ॥ తాను భోగీంద్రుఁ డగుట త♦థ్యంబె కాని
క్రిందఁ గ్రాలఁడు నాలుకల్ ♦ రెండు లేవు
నోట నమృతంబు చిలుకుఁ గ♦నుంగొనంగఁ
జిత్రము భుజంగరాయ చ♦రిత్రగరిమ."

అని వీరిచరిత్రమును, గుణాతిశయంబులును దేశంబున నెల్లెడల వ్యాపించె ననుట కించు కంతయు సందేహము లేదు. వీ రేలూరులోను, బెజవాడలోను నన్నసత్రములును, గోదావరీమండలమునందలి వీరిపరిపాలనలోని వెల్ల యనుగ్రామసమీపమునం గల సావర మను నూర రోగిష్టిజనంబులు నివసించుట కొక సత్రంబును నిర్మించుటయు కాక గుంటూరుపురంబున మిషన్ ఘోషా వైద్యశాలాసమీపంబున రుగ్ణజనసౌకర్యార్థంబు ముప్పదికుటుంబంబు లన్యోన్యసమ్మర్దంబు లేకుండ నివసించుట కనువగు నొక్క గొప్పసత్రమును నిర్మించి దిగంతములయందుఁ దమకీర్తిచంద్రికలు వెల్లివిరియు నట్లొనరించిరి.

"సీ॥ చూచెనా సరసార్థ ♦ సూచనాయతి మృగీ
లోచనాహృదయముల్ ♦ దోలఁచి చూచుఁ
జూచెనా కనకాభి♦షేచనాయతదృష్టి
యాచనాగతుల నిం ♦ పారఁ జూచుఁ
జూచెనా క్రూరాగ్ని♦లోచనాహుతిఁ బరా
లోచనాహతముగాఁ ♦ నేచి చూచుఁ
జూచెనా భవబాధ♦మోచనానూనవి
వేచనాశక్తిఁ గా♦న్పించి చూచుఁ
గీ॥ జూపు లన నిన్నిచూపులు ♦ సూడ నేర్చెఁ
బేరునకు వేయికన్నుల ♦ వేల్పు గాక
యిట్టిమహిమంబు లతనియం ♦ దేడఁ గలుగు
నింద్రుఁ డెట్లీడు భుజగమ♦హేంద్రమణికి."

విద్యావిషయంబున వీరు మొదటినుండియు నాసక్తిగలవా రనుటకు వీరు పలుమందివిద్యార్థుల కన్నదానాది సౌకర్యంబు లొనర్చుటయు, నితరదేశంబులకుఁ బలువిధంబులగు విద్యల నభ్యసించువారిం బంపి వారి కగు ధనవ్యయమును సహించుటయుఁ బ్రబలనిదర్శనము.

మఱియు వీరు 1899 సంవత్సరము డిశంబరు 31వ తేదీ భానువారము మధ్యాహ్నము రెండుగంటలకు వీరిసత్రభవనమునం దష్టావధానవినోదమును విద్వత్కవిసభయందుఁ గావించిరి. తత్సమయంబున మహామహోపాధ్యాయ బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నముపంతులవా రగ్రాసనాధిపత్యము వహించి యుండిరి. అవధానంబున శ్రీవా రవలీలగ నవధానంబు లన్నింటిని జక్కఁగ నిర్వహించిరి. పరీక్షకు లెల్లరు సరిసరి యనిరి. తర్వాత సభాధిపతిగారు శ్రీవారి యోగ్యతాతిశయంబు సమయసముచితంబుగఁ బ్రశంసించిరి. మఱియుఁ దమ యానందాధిక్యముం దెలుప శ్రీవారినిగుఱించి తమరచియించిన యమూల్యమయిన బంగారుపద్యంబు లను బంచరత్నంబులం దమరే పఠించిరి. అందలి యొకటిరెండుపద్యముల నిం దుదహరించెద—

బంగారము. "శ్రీహర్షునివలెను ♦ జెలఁగు మీ వంశమా
శ్రీహర్షుఁడవె యయి ♦ చెలఁగు చుండు ♦ సిద్ధముగా
విక్రమాదిత్యుని ♦ విత్తమున నగు మన
నీవె త్రివిక్రమ♦నీతి మించు ♦ నిరుపమతన్
భోజునియోజను ♦ బొగ డొందు నుందుమా
భూవిభుధేంద్రుండ ♦ వీవె సుచరి♦తావనతన్
జయి వయి కృష్ణుని ♦ సత్కీర్తిఁ గనుమునా
నతని కన్న యభిఖ్య ♦ నలరె దీవె ♦ యతనికన్న
గీ॥ యత్నమున నేని నీ దొర♦యం గలారె ♦ యావిబుధుల్
మానవులమాట యేటికి ♦ మణికవి యిట ♦ మాన్యత మై
యిట్టు లాశీర్వదించు ని ♦ న్నెలమికలిమి ♦ హితముగ నే
ఁడుమను గ్రహియింపు రాజభు♦జంగరాయ ♦ సద్విధేయ.

బంగారము. వాకట్టుఁ గట్టించి ♦ వరలెద వఁట నీవె
యందఱ కిష్టమృ♦ష్టాన్నభుక్తి ♦ హర్షముగాఁ
గట్టింతు వఁట నీవె ♦ పుట్టంబులనె యొంద
ఱను ప్రబంధుం డన ♦ నెనయ ముదము ♦ ఘనుఁడవు
ముసుఁగు వేయించుచు ♦ నెసఁగెద వఁట నీవె
సత్పండితులకును ♦ సాలువులను ♦ శ్లాఘ్యముగాఁ
జేకట్లు కట్టించి ♦ చెలఁగెద వఁట నీవె
కవివరులకుఁ బైఁడి ♦ కడియములనె ♦ ఖ్యాతిగదా
గీ॥ ధర్మభూయంత్రములనుస్తం ♦ భన మొనర్చి ♦ వంద్యుఁడె యా
నాప్రభాకరునే యాగి ♦ తఁట యెటువలె ♦ నారసినో
యొక్కఁ డిక్కవిమణి నీకుఁ ♦ జిక్కె నిపుడు ♦ చక్కఁగాను
సత్కవీశ్వరరాజ భు♦జంగరాయ ♦ సర్వగేయ."

అని పొగడిరి. తదనంతరము మంచి వెలగల స్వీయము లైన రెండుకాశ్మీరపుసాలువుల శ్రీవారికి భూసురాశీర్వచనపూర్వకంబుగఁ గప్పి బహూకరించిరి. అంతియకాక, 'శ్రీమద్విద్వత్కవిరాజునలై

బ్ర॥ మ॥ శ్రీరాజా మంత్రిప్రెగడ భుజంగరావు బహదరు జమీందారువా రష్టావధానబిరుదాంచితు లయి' రని పేర్కొనిరి. ఆయొప్పిదముం గని—

"సీ॥ సిన్నటిమనరాజు ♦ నెగడెను గవిరా జ
నం గళాపూర్ణుం డ♦నంగఁ గొంద
ఱం తెగా దీతఁ డ♦ష్టావధానిగఁ దగె
నిది యచ్చెరువె యంచు ♦ నెంచఁ గొంద
ఱది యచ్చెరువె మెచ్చి ♦ యాకవివరునకుఁ
గవిరత్న మిచ్చె సా♦ల్గ వనఁ గొంద
ఱదియెంత వింత ప♦ద్యంబులు బంగార
ములు పంచరత్నముల్ ♦ పోలు పలరెడు
గీ॥ ననఁగఁ గొందఱు భాగ్యమా ♦ ననఁగఁ గొంద
ఱేకను ప్రతిసత్కృతి య దెట్లు ♦ నెగడునొ కన
వలయు ననఁ గవిరాజులు ♦ చెలఁగి రంత
రెండుకన్నులవలెఁ బొల్చి ♦ రొం డొరువులు."

ఈవిధంబున సభ్యు లానందకందళితహృదయారవిందు లై యున్నతఱి రత్నకవిగారికిఁ దిరుగ ననర్ఘ్యంబు లగు సాలుజోడు నొసంగి శ్రీవా రాదరపూర్వకంబుగ గౌరవించిరి.

శ్రీవారు కవితాధోరణి యలవడినపిమ్మటఁ గేవలకవిత్వవిషయముననే మనస్సును నిర్బంధపఱుపక పూర్వకవికృతసంస్కృతాంధ్రగ్రంథముల నామూలాగ్రముగఁ బఠించి వానిసారముం గ్రహించిరి. పఠించుటయేకాక యుత్తమగ్రంథములలో నెన్నికం గన్న పద్యరాజంబులఁ గంఠస్థంబుగ నొనరించుకొని సమయస్ఫూర్తిగఁ బఠించు చుండు నలవాటు గలవారు. బాల్యంబునుండియు గ్రంథరచన యం దారితేఱి సద్గ్రంథనిర్మాణమునకుం గడంగినవారు. వీరు శ్రీవిక్టోరియామహారాజ్ఞీగారిచరిత్రమును వసంతకుసుమ మను ప్రబంధంబుగ రచియించు నప్పు డిట్లు తాము తమగ్రంథరాజమున నుడివి యున్నారు—

సీ॥ కవిత నా కున్మాదకల్ప మీ యది గల్గ
సాగింప కుండంగ శక్య మగునె
యది నాకు విద్యల నభ్యసించుచు నుండఁ
గల్గి బాల్యంబుతోఁ గలసి కొఱఁతఁ
గన నీయ కుంట శృంగారరసప్రవా
హిని నలనాటకమును మొద లగు
గ్రంథముల్ రచియించి కాలాంతరమున స
త్కవికావ్యరత్నముల్ గాంచి యందు
గీ॥ ధ్వనిరసచమత్కృతి యాదుల మనము నంటి
నా యపాండితి రసవిహీనత మొద లగు
లోపము లెఱింగి గ్రంథవిలోకనమ్మె
కర్జముగఁ గొంతకాలము గడపి మఱియు."

మంజువాణీముద్రాక్షరశాల నొకదాని స్థాపించి జీర్ణములు కా నున్న యనేకము లగు పురాతనసంస్కృతాంధ్రగ్రంథముల నుద్ధరించి ముద్రింపించి సర్వజనోపయోగముగఁ బ్రకటన మొనరించి నట్లీదిగువ పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది—

"గీ॥ సంస్కృతాంధ్రకృతుల్ గొన్ని చదువఁ జదువ
వాని యం దభిలాష మనూన మగుట
ఘనత మంజువాణీపత్రికాముఖమునఁ
బ్రకట మొనరించు చుంటిని వానిఁ బదప."

ఈవసంతకుసుమమును రచించుటకుఁ బూర్వమే యనేకగ్రంథము లొనర్చిరి.

"సీ॥ లోకానుకారసమాకలితంబుగా
నలవరించితి రాజహంసి యొకటి
కమనీయమృదుకథారమణీయ మై యుండ
రచియించితిని మనోరమ యొకండు

వారనారీదుష్టభావంబు లెఱిఁగింపఁ
గావించితిని వారకాంత యొకటి
కల్మషంబుల నెల్లఁ గడకొత్తఁగా రచిం
చితిని మార్కండేయశతక మొకటి
గీ॥ యమరఁ దారావళులును బ్రహసనములును
జేసి యష్టావధానంబుఁ జేసి వేడ్క
మఱియు విక్టోరియారాజ్ఞిమహితచరిత
చంపువును జేయఁ గడగితి నింపుగులుక."

అని శ్రీవారు రచించినపోల్కిఁ దమకవితాశయ్యా పరిపాకదశం జెందినయనంతరం బింపుగుల్కు నాటకంబు లెన్నియో రచియించి క్రైస్తవవేదగ్రంథ మగు బైబిలును రసవంత మగు శైలిని బద్యకావ్య ముగ నొక్కయుత్కృష్టగ్రంథమును రచించి సర్వపండితాదరణమును వహించిరి. గౌరవార్థంబుగ లార్డు బిషప్ (Lord Bishop) దొరగారు శ్రీవారి కొక స్వర్ణమయాలంకారచిహ్నము (gold Locket) నొసంగి సన్మానించిరి.

వసంతకుసుమమును రచించునప్పటికే పూర్వరాజన్యచరిత్రంబు లన్నియుఁ బండితులచే గ్రంథస్థము లగుటం జేసి—

"మ. ధరణిం బూర్వమహీశసత్కథలు పెద్దల్ కావ్యము ల్సేయుటన్
విరచింపం దొరకొంటి నే నిపుడు శ్రీవిక్టోరియారాజ్ఞిస
చ్చరితం బాధునికావనీపతులలోఁ జర్చింపఁగా నీమెకున్
సరి యేవారు లభించు టబ్బురము శశ్వత్కీర్తిసంపత్తులన్."

అని రాజభక్తియు—

"శా॥ ఆరాజ్ఞీమణిసచ్చరిత్రమును గావ్యంబుగా రచింపంగ నే
నారంభించితి సాహసించితిఁగదా హాస్యాస్పదం బౌదునో
గౌరీనాథుఁడు వంశదైవతము మార్కండేయశంభుండు నా
కారాధ్యుం డయి యుండ బెగ్గిలఁగ నేలా యిందుమున్నున్నగాన్"

అని దైవభక్తియుఁ బ్రకటించుచు నేతద్గ్రంథము నాస్వామివారికే యంకిత మొనర్చిరి. పదంపడి శ్రీజార్జిప్రభువువారి పట్టాభిషేకసమయసూచకంబుగ నాఁటిదినంబున భక్తజనాహ్లాదంబుగ భక్తసులభుండగు మార్కండేయేశ్వరస్వామివారిమండపముంగట్టించి యుత్సవంబు నెరపిరి.

ఈ యుదారసాహసవిద్యాసంపన్నుం డగుభుజగేంద్రుం డిరువది యేడుపద్యకావ్యంబులను, బదినాటకంబులను, బదునాలుగువచనకావ్యంబులను, మూఁ డాంగ్లేయగ్రంథంబులను రచియించెను. ఇతరపండితకవులచే రచియింపఁబడిన తొమ్మిదిగ్రంథములకుఁ గృతినాథుఁడై తత్తద్గ్రంథకర్తల ఘనంబుగ గౌరవించెను. మఱియు వీరు పదునేను పురాతనకవికృతకావ్యరాజంబుల నచ్చొత్తించిరి.

1903 సంవత్సరపు జనవరి 1వ తేదిని శ్రీ యెడ్వర్డుచక్రవర్తిగారి పట్టాభిషేకమహోత్సవసమయమున శ్రీవారి విద్యాపరిశ్రమముం గూర్చి సంతసించి శ్రీదొరతనమువారు గౌరవపత్త్రంబు నొకదాని నిమహనీయున కొసంగిరి.

1910వ సంవత్సరమున కొల్లూరు విబుధవిద్యాసంవర్ధనీసభకును 1916వ సంవత్సరమున గుంటూరులో జరిగిన యైదవసంవత్సరచెన్నపురాంధ్రసాహిత్యపరిషన్మహోత్సవసభకును నగ్రాసనాధిపత్యమును వహించిరి.

శ్రీవారు రచించిన గ్రంథములలోఁ గొన్నింటిని దొరతనమువారు పాఠశాలాపఠనగ్రంథములుగా నంగీకరించి యున్నారు.

1909వ సంవత్సరమున శ్రీవారికి బావమఱఁదులును, దొడ్డమపేటజమీందారులును నగు శ్రీరాజా వాడ్రేవు విశ్వసుందరరావు బహద్దరు జమీందారువారి పరిణయోత్సవసమయమున బందరులో నొక విద్వత్కవిపండితసంఘముం గూర్చి శ్రీ భుజంగరాయబహద్దరు జమీందారువారు చాల సత్కరించి విశేషఖ్యాతి నందుటయేకాక 1913వ సం॥ డిశెంబరున వీరి ప్రథమపుత్త్రికారత్నవివాహసంతోషసమయమునఁ

గూడ నొక గొప్పవిద్వత్కవిపండితసమావేశముం జేసి మితిలేని ద్రవ్యమును విద్యావిషయమై సంతోషపూర్వకముగ వినియోగపఱచి తత్తత్కవికృతపద్యరత్నంబుల నెల్ల నొక యుద్గ్రంథముగాఁ గూర్చి కవుల జీవితములతోఁ గూడ ముద్రింపించి రెండువందలముప్పదిముగ్గురు పండితకవులకు నాగ్రంథముల నుచితముగా నొసంగి వారి యౌదార్యమును బ్రకటించిరి. తత్సమయంబునఁ గవినిచయంబున కొనర్చిన బహుమానంబులు వేనోళ్ళ నుద్ఘోషింపంబడియె. ఆవివాహ మైదుదినములు నే యింటఁ జూచిన నేలూరునందుఁ బండితకవులతో నిండి యుండెను. అప్పుడు శ్రీవా రొనర్చిన యన్నదానముం గూర్చి గొప్పగఁ జెప్పుకొననివారే లేరు.

“క॥ రాజాభుజంగరాడ్కవి। భోజుండహా! దేవదుందుభుల మ్రోగించెన్। భూజనములఁ బూజనముల। భోజనములఁ దనిపి ప్రథమపుత్త్రిక పెండ్లిన్.”—అనిమహాకవీంద్రు లెల్లరునైకకంఠ్యముగఁ గొనియాడిరి. మఱికొందఱు కవీంద్రులు తమయానందాతిశయంబులను బట్టఁ జాలక—

“చ. కల రిల నెందరేని నృపకాంతు లుదారులు మిమ్ము మించి ప్రో
జ్జ్వలనురుదేశదేశపరిపాలనముం బొనరించు నట్టి నే
తల నొకరైన నిట్లు కవులాదరముం గని రే కవీట్చరి
త్రలఁ బ్రచురింప నెంచిరి నరాధిప! సత్కవి పీవ యౌటచేఁ.”

ఇవ్విధమునఁ బలువురు పలువిధముల నీనృపాలోత్తముని గుణగణంబుల నెన్ని కొనియాడి యున్నారు. అప్పుడు కాదు; ఇప్పుడేని యీసుగుణరాశిని సంతోషపూర్వకముగాఁ బండితులు ఫలాపేక్షను గాకుండఁ బొగడి రచించినపద్యంబుల నన్నింటిని జేర్చి ముద్రింపించితిమా యొకయమూల్య మగు నుద్గ్రంథము గాక పోదు.

ఈ రాజన్యుని ప్రథమపుత్రికాపరిణయోత్సవమునకుఁ జాలదూరమునం గల హైదరాబాదు, మైసూరు, గంజాము, విశాఖపట్టణము, నెల్లూరు, చెన్నపురి మున్నగుప్రదేశములనుండి పండితులే తెంచిరి. వచ్చినపండితుల కెల్లరకు బహుమానముల నొసంగుటయే కాక ప్రయాణంబునకు రాకపోకల కయ్యెడుధనం బంతయు నొసంగిరి.

"సీ. తావకసత్కీర్తి ధావళ్యమున కోడి
యిందుబింబము కళాహీన మయ్యె
నీధైర్యరమఁ గాంచి నిలువక చలియించి
వైశాఖగిరి పరిభ్రమణ మందె
నీదానవిఖ్యాతి నెగడినభీతిచే
సురమహీజము తోఁటకరకుఁ జేరె
క్షమ నీకు సాటి రాకమె యచలం బయ్యు
నవని యెంతయుఁ గంప మందఁ దొడఁగె

గీ. నీసమానుఁడ వీవె యీ భాసమాన
నిర్మలసుకీర్తి భుజగావనీపమాని
సారసుకవిసమాజమందారభూజ
మంత్రిప్రెగ్గడసద్వంశమండనంబ."

అని బహుభంగుల గుణరత్నాకరుం డగు భుజంగరాయరత్నాకరపాలకుం గొనియాడి పండితు లాశీర్వదించిరి.

ఇట్లే శ్రీవారు తమద్వితీయపుత్రికావివాహోత్సవమునం గూడ సర్వపండితమండలంబును గౌరవించి విద్యాభోజుం డని యెల్లరుఁ గొనియాడ యశశ్చంద్రికల నెల్లెడల వెదజల్లిరి.

శ్రీవారు విద్యాభిమానమును లోకమునకు వెల్లడించుటయేకాక దొరతనమువారియెడఁ దమకుఁ గలవిశ్వాసమును విక్టోరియాతారావళి, వసంతకుసుమము, విక్టోరియాస్వర్గయాత్ర, కారొనేషన్ ఓడ్డు మున్నగు గ్రంథములే తెలుపఁ గలవు. శ్రీజార్జిచక్రవర్తిపట్టాభిషేకసమయమున నీ కారొనేషన్ ఓడ్డు గ్రంథములను బదివే లచ్చువేయించి కంటికిఁ గాన్పించిన ప్రతిమానవునకు నొసంగిరి. తత్పట్టాభిషేకోత్సవసందర్భమున వీరికి దొరతనమువారు దర్బారుపతకమును గౌరవపూర్వకముగ నొసంగిరి. ఈ కారొనేషన్ ఓడ్డు నందలి ముఖాంతపద్యముల రెండింటి నీక్రిందఁ బొందుపరచెద.—

"శా. శ్రీమేరీరమణీకటాక్షరుచిరశ్రీమీభగాతదిక్పాలక
స్తోమానంతకిరీటదీధితిప్రజాస్తోకప్రమోదోర్మికల్
భూమీకాంతనితాంతశాంతియుతసౌమ్ముల్గాఁగ ఢిల్లీపురీ
సామ్రాజ్యంబువహించుజార్జికిడుఁగన్ సమ్మోదముల్ వేదముల్."

మ. స్థిరకారుణ్యయశఃపయోధి వయి బ్రన్స్విగ్వంశభూషుండ వై
గురుధర్మాభిరతుండ వై సమధిక్రోధైకసంహర్త వై
పురుకుత్సున్నలునిం బురూరవుని రాముం గార్తవీర్యార్జునున్
భరతుం బోలి సమస్తభూవలయ మందం బొప్పఁ బాలింపుమీ."

ఈ కుశాగ్రబుద్ధు లగు శ్రీరాజాగా రేలూర నొకరత్నకంబళముల నేయు కార్ఖానాను నెలకొల్పి మంచిమంచిపనివాండ్రచేఁ జిత్రవిచిత్రము లగురత్నకంబళముల నేయించి చిత్రవస్తుప్రదర్శనసంఘంబులకుం బంపి యనేకము లగు గౌరవపతకముల నంది పేరంది యున్నారు. వీరు నేయించిన రత్నకంబళములను జెన్నపురి దొరతనమువారు పనివానితనమునకు మెచ్చి పుచ్చుకొను చుండెడివారు. ఇంకను నమెరికా, యింగ్లండు మున్నగుప్రదేశములకుం గూడఁ బంపుచుండెడివారు.

ఇప్పటికి సుమా రిరువదిసంవత్సరములక్రిందట నే యనఁగా 1897 వ సంవత్సరమున శ్రీవారు శారదావిలాస పుస్తకభాండాగారమ నొకదానిని తమభవనంబున నుంచి యున్నారు. 1918 సంవత్సరము జనవరి 1వ తేదిని శ్రీరాజా భుజంగరాయ పుస్తకభాండాగారమను పేర శ్రీవారిసౌధంబున నొకపెద్దచావడి (హాలు) కట్టించి సర్వజనోపయోగంబుగ నుంచిరి. ఈపుస్తకభాండాగారమున సంస్కృతాంధ్రాంగ్లేయగ్రంథములు 3000 లకు మించి యున్నవి.

పరోపకారప్రవణమతులును, విద్యాభిమానులును, నిగర్వచూడామణులును, సర్వసద్గుణసంపన్నులును, నుదారస్వభావులును, బ్రాహ్మణప్రభువులును నగు శ్రీరాజా మంత్రిప్రెగడ భుజంగరావు బహద్దరు జమీందారువారు చిరాయువులై పుత్రపౌత్రసంపద్రాజిచే భోగదేవేంద్రులై యాచంద్రార్కస్థిరయశోభిరాములై పురుషోత్తమఖ్యాతి నుల్లసిల్లుదురుగాతమని త్రికాలములయందును భగవంతుని బ్రార్థించుచున్నాను.